

Завальнюк В. В., НУ «ОЮА»

ІРРАЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ У СВІТЛІ ЮРИДИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Стаття присвячена аналізу ірраціональних аспектів сучасного права. Наводяться приклади міфологем у суспільній правосвідомості, конституційному та галузевому законодавстві, правових процедурах. Зроблено висновок про необхідність дистанціювання від суто позитивістського осмислення права як системи раціональних правил поведінки. Ірраціональні аспекти права є не менш, а в деяких випадках і більш впливовими, ніж раціональні.

Розуміння того, що право, будучи за своєю природою раціонально-нормативною системою, не зводиться виключно до суворої раціональності, не є відкриттям. Саме на ту сторону права, яка пов'язана з психологією та духовністю людини, звертали увагу представники усіх непозитивістських шкіл в юриспруденції, хоча пальма першості тут, безперечно, належить Л. Й. Петражицькому, який виводив об'єктивне право саме з глибин людських переживань та почуттів.

Ірраціональні аспекти права привернули увагу одного з видатних представників російської юридичної науки – І. А. Ісаєва, який у низці монографічних праць послідовно, в історичній ретроспективі та в сучасній правовій реальності їх аналізує [1; 2; 3]. Разом з тим принципова невичерпність цієї проблематики зумовлює постановку мети цієї статті – показати та узагальнити ірраціональні аспекти правової реальності, у тому числі – на прикладі України.

Методологічний інструментарій проблематики дослідження передовсім включає поняття міфу. Загальновідомо, що суспільна та індивідуальна правосвідомість в своєму історичному ракурсі формувалась саме у міфологічній оболонці, класичним прикладом чого є античність. Аналіз позитивного права сучасних демократичних суспільств, здійснений Норбером Руланом, теж доводить існування у ньому міфологічного зрізу [4, с. 242-249], хоча, зрозуміло, наївний антропоморфізм йому не властивий.

Як уявляється, основна причина збереження міфологічних явищ у суспільній правосвідомості лежить в інтелектуальній площині. Міф як засіб трансляції інформації володіє властивістю ясності та доступності у набагато більшому ступені ніж будь-який інший комунікативний засіб. Спрощення, а подекуди, й редукування правових

ідей і тим більше – складних конструкцій та концептів (а концепти верховенства права або конституціоналізму є більш ніж непростими) – є інколи єдиною можливим варіантом їх засвоєння масовою свідомістю. Друга причина – певний інфантилізм сучасної людини, що на рівні свідомості проявляється у збереженні віри в диво. Ж. Бодрійяр називає це «логікою Діда Мороза» – насправді діти не дуже-то й вірять в його існування, але подарунки отримувати від нього приємно [5, с. 180]. Так і дорослі віддають собі звіт у тому, що право та засновані на ньому засоби захисту не є всесильними, але дуже приємно відчувати себе під його захистом.

За усієї складності структури та змісту міфу виділимо для цілей нашого предмета його головну характеристику: його нормативну, розпорядчу частину, яка акумулює досвід попередніх поколінь і дає «ідеальну» модель поведінки [6, с. 210]. Але для того щоб ідеальна модель «працювала», вона має відображатися у певній дії, адже міф є явищем дописьменної культури. Такою «дією» були магія, ритуал, звичай [7, с. 117-132]. Само осмислення права як *jus dicere* – «право говорити» – свідчить про ритуальну форму виникнення перших законів [8, с. 109].

Міфологічні аспекти у нормах та принципах сучасного позитивного права проявляються у різних формах. Норбер Рулан серед таких міфів позитивного права називає міф індивіда та ліберальний тотемізм, численні міфи держави, міфи кодексів і законів [4, с. 242-249]. Як уявляється, «розміщення» цих понять у позитивному праві є не зовсім правильним: французький антрополог аналізує, скоріше, явища правосвідомості, а не нормосфери права. Але з основною його посилкою про наявність міфологічного контенту у позитивному праві слід погодитись. Багато з міфологем здійснюється за допомогою такого прийому юридичної техніки як юридична фікція (доказовий характер слідчого експерименту, як приклад). Має місце й пряме нормативне закріплення міфологем. Серед них відзначимо такі:

у конституційному праві – «невід’ємні, невідчужувані права людини», «пряма дія норм Конституції», «поділ влади».

У реальності права людини можуть бути суттєво обмежені, а то й ліквідовані (разом з їх носієм) за судовим вироком, адже більш ніж у 100 країнах світу залишається такий вид покарання як смертна кара. Крім того, багато прав людина може делегувати іншим людям, зокрема, це права на певні речі, майно, авторські права, тому вони ніяк не можуть визнаватися невідчужуваними.

Пряма дія норм Конституції, як і раніше, щодо особи залишається мало реальною, зважаючи на те, що загальні суди не виносять рішень,

посилаючись прямо на її статті, що якраз і є прямою дією Конституції [9, с. 96; 10, с. 112]. Навіть у країнах розвинутого конституціоналізму таким «провідником» норм Конституції залишається, як мінімум, судова практика, прецеденти вищих судів тощо. Прикладом такого «провідника» є хоча би славнозвісне рішення Верховного Суду США у справі «Міранда проти Арізони», яким конкретизовано і уведено в усталену повсякденну юридичну практику американських правоохоронних органів П'яту поправку до Конституції США [11].

Поділ державної влади на три «класичні» гілки, закріплений у багатьох сучасних конституціях, є міфом та анахронізмом принаймні з трьох причин. По-перше, реальна самостійність та незалежність гілок влади блокується принципом стримувань та противаг, який у тому чи іншому вигляді існує у кожній конституційній державі; по-друге, гілок державної влади набагато більше ніж три, зокрема, до таких нетипових гілок влади відносять: прокуратуру; главу держави; слідчі підрозділи, що займають самостійне місце в системі правоохоронних органів і забезпечують правосуддя у кримінальних справах; рахункову палату; виборчі органи; омбудсману [12]; по-третє, в реальному світі виконавча влада володіє нормотворчими повноваженнями, а в країнах прецедентного типу права такі повноваження мають ще й суди;

у цивільно-правовій сфері регулювання – «юридична особа», «воля спадкодавця», «законні інтереси ненародженої дитини». Юридична особа є різновидом юридичної фікції, коли колективу людей умисно приписуються властивості однієї людини, аж до визнання її правосуб'єктності. Воля спадкодавця (а спадкодавцем людина стає лише в момент смерті) є нічим іншим як удаванням збереження правосуб'єктності людини по її смерті. Законні інтереси ненародженої дитини – ще один варіант фікції, оскільки права та інтереси можуть належати лише реальному суб'єкту права. О. Р. Шишка влучно називає «суб'єктивні права» спадкодавця, ненародженої дитини, а також кріопациєнтів фантомними [13];

у кримінально-правовій сфері регулювання – поняття суспільної небезпечності злочину, поняття об'єктивної істини, неможливість застосування аналогії. В реальності, виходячи з того, що суспільна небезпека певного поняття не є кримінально-правовим догматичним поняттям, воно не визначається судом, ні *in abstracto*, ні *in concreto* [14]. Поняття об'єктивної істини, як неодноразово указували учені-процесуалісти, суперечить принципу змагальності кримінального процесу: в рамках такого типу процесу істина завжди є відносною. Не кажучи вже про те, що визнання об'єктивності істини суперечить конституційному принципу ідеологічного плюралізму [15; 16], згідно

з яким жодна ідея не може уважатися істиною в останній інстанції. Що стосується аналогії для подолання прогалин у кримінальному праві, то вона є заходом небажаним, але вимушеним [17], оскільки винахідливість сучасного злочинного світу є унікальною і передбачити усі варіанти злочинних діянь та суб'єктів їх виконання, скоріше за все, є неможливим.

Нормативний зміст міфів відмітний дуалістичною структурою. Так, наприклад, у слов'янській міфології протиставлення правий – лівий лежить в основі давнього міфологізованого права (право, правда, справедливість, правильний тощо), і відбито у персоніфікованих образах Правди на небі й Кривди на землі [18]. Цей міфологічний дуалізм простежується й у правовій свідомості сучасного суспільства, не тільки на буденному, але й на професійному і навіть науковому рівні. Такою дуалістичною властивістю міфу володіє, наприклад, дихотомія «приватне-публічне право», зумовлена наявністю інших дихотомій: «приватні-публічні інтереси», «приватні-публічні засоби захисту прав» тощо. Цій проблематиці присвячені десятки дисертаційних досліджень тільки у пострадянських державах, хоча практичний сенс такої дихотомії є сумнівним, оскільки нормативною силою і примусовим забезпеченням володіє як публічне, так і приватне право.

У реальності об'єктивне право є засобом соціального компромісу та узгодження вільних воель, тому не має великого сенсу і тим більше практичної значущості протиставляти інтереси загальні та приватні. Так звані суспільні інтереси або загальне благо завжди може бути розкладено на суму приватних інтересів. Тому громадські інтереси охороняються правом настільки, наскільки вони здатні забезпечити добробут окремих осіб. І навпаки, приватні інтереси захищаються правом тільки тоді, коли це відповідає загальному благу (наприклад, навряд чи приватне право буде охороняти аморальний або соціоруйнівний інтерес індивіда). Існуюча номенклатура галузей права не може бути однозначно поділена між цілісностями приватного та публічного права. Так, переважна кількість норм кримінального права охороняє саме приватні інтереси, а значний масив норм господарського права не може бути реалізований без державного втручання та державного адміністрування.

Крім того, варто відмітити, що сучасний розвиток позитивного права йде, скоріше, по лінії зближення приватних та публічних основ права. Так, у праві сучасних країн формується така підсистема як право суспільного інтересу [19], до якого відносять юридичні засоби створення однакових правових умов для звернення до правосуддя та

захисту інтересів у суді, компенсацію деяких недоліків, неможливість або неповноцінність судового захисту прав та інтересів окремих осіб або групи таких осіб, а також суспільства в цілому. Конкретними елементами такого механізму є в тому числі і система надання безкоштовної юридичної допомоги малозабезпеченим, особливості сплати державного мита, захист інтересів особи іншими особами, позови на захист невизначеного кола осіб, участь органів прокуратури в процесі, деякі особливості інститутів підсудності та доказів. Право суспільного інтересу – це, по суті публічно-правова конструкція захисту суто приватних прав в інтересах усього суспільства або принаймні його частини (наприклад, усіх пацієнтів певної медичної установи, хоча би вони кожний окремо і не подавали позов проти неї).

Переходячи до оцінки міфів правосвідомості, варто відмітити, що міфологічний тип правового мислення неминуче є антропоморфним. Його антропоморфізм зумовлений природою міфу, який, за визначенням О. Ф. Лосева є вербальним виразом дивної особистої історії. Людина на світанку своєї історії усі знання так чи інакше співвідносила з тим, що знала найкраще – передовсім, зі своїм буттям [20]. Тому ми бачимо антропні фігури грецької правової міфології (Феміда та її доньки, Номос, Гермес як транслятор волі олімпійських богів тощо). Вони уособлювали такі правові принципи як справедливість, шанування закону, неминучість покарання. Але антропоміфічний спосіб мислення не є приналежністю тільки традиційних суспільств. Сучасне суспільство користується ним, у тому числі й в сфері права: деякі юридичні міфи щодо особистості містяться і в сучасному позитивному праві. Як видається, саме антропоморфні міфи лежать в основі багатьох юридичних фікцій, зокрема, в основі понять юридичної особи, якій свідомо надаються властивості людини. Родоначальником цього підходу до сутності юридичної особи і автором терміну «фіктивна особа» прийнято uważати римського папу Інокентія IV, але найбільший розвиток така теорія отримала у німецькій цивілістичній літературі позаминулого століття. К. Ф. Савіні розглядав юридичну особу як штучний суб'єкт, створений законом лише для умовної «прив'язки» до нього суб'єктивних прав і обов'язків, які в дійсності або належать його учасникам – конкретним фізичним особам, або не належать жодному конкретному суб'єкту.

Антропоморфізм властивий й сприйняттю правосвідомістю сучасної держави, яка наділяється людськими якостями, такими як здатність до емпатії та турботи щодо людей, до прояву та застосування сили, аж до покарання, до надання допомоги, до прийняття рішення

тощо, як у кінцевому рахунку – правосуб'єктність. У буденному уявленні людей держави, як і люди, є нерівними за своєю могутністю, їх можна образити або перехитрувати, вони можуть ворогувати або товаришувати. Звідси, на нашу думку, властива принаймні східноєвропейським державам конструкція та назва типового міждержавного договору про дружбу, партнерство та співробітництво (саме таку назву, зокрема, має так званий «великий договір» між Україною та Російською Федерацією).

Антропоморфізм у розумінні держави як соціального інституту певною мірою був властивий навіть наймудрішим філософам права. Так, у трактаті «До вічного миру» І. Кант розглядає державу як індивіда. Не без певної іронії він пише про міждержавні союзи: «Держави можуть одружуватися» [21, с. 260]. Кант приписує державам не тільки людські риси, але й дії, характерні для людей.

Ще більш антропоморфізм державно-правової свідомості відмітний у тому явищі, яке Ю. М. Оборотов називає образом держави [22]. Правосвідомість оперує при цьому такими образами як «держава-друг», «держава-ворог», «успішна держава», «державна-невдаха» тощо. Антропоморфізмом відмічені й невербальні образи держави, традиція створення яких простежується, як мінімум, від часів складання національних держав. Так, уже Томас Гоббс на обкладинці свого «Левіафану» презентував державу як велетня, що складений з маленьких людей. Персоніфікація держави є стійкою традицією образу держави. Такі персонажі як «Джон Буль», «Дядечко Сем», «Маріанна», «Святий Патрик», «Русалонька» породжують очевидні, зрозумілі для усіх асоціації з сучасними державами.

Міфологеми позитивного права «працюють» і в юридичних процедурах, до яких варто віднести правовим чином оформлені та такі, що мають юридичне значення обітниць, клятви, присяги, ритуали.

Положення про нерозривний зв'язок міфу і ритуалу народилось ще у ХІХ ст. Уважалось, що міф є словесним вираженням ритуалу, а останній, у свою чергу, – інсценуванням міфу. Така теорія мала гучний резонанс у науковій думці ХХ ст. Зокрема, значну увагу їй приділено саме в працях міфологічно-ритуальних критиків. Проте наприкінці століття наука почала працювати у протилежному цій теорії руслі. Адже міф й ритуал не завжди збігаються і впливають один з одного.

Поняття «ритуал» належить до міждисциплінарного категоріального апарату. Оскільки феномен, що досліджується, є однією із знакових категорій сучасної культури, ритуал належить до різноманітних

методологічних каркасів, не маючи чіткої означеності поняття та втрачаючи свою змістову визначеність. Саме тому дослідники розходяться у думках щодо проведення демаркаційної лінії, яка б обмежувала його коректне застосування.

Визначення самого поняття «ритуал» збігається з аналогічним інструментарієм, який використовується в етнографії, етнології та релігієзнавстві: ритуалізація, обряд, звичай, церемоніал, процедура, етикет.

А. І. Ковлер відмічає психологічне значення ритуалу для його учасників. Так, ритуал укладення шлюбу має вселити впевненість в унікальності, урочистості події і міцності укладеного у такій обстановці шлюбу. У всіх народів детально розроблений не тільки шлюбний ритуал, але і ритуал посвяти в професію, військовий ритуал, похоронний та поминальний ритуал тощо. Зазвичай ритуал не вимагає присутності спеціальної особи, що приводить його в дію: передбачається, що виконують ритуал знають порядок своїх дій. І все ж життєві спостереження підказують, що нерідко при виконанні ритуальних дій висувається неформальний лідер, який знає тонкощі даного ритуалу і керівний його виконанням: знаменитий кавказький тамада за урочистій трапезою, всюдисущі бабусі на похоронах тощо. Це говорить про те, що виконання складного ритуалу вимагає нагляду за дотриманням певних правил [7, с. 135].

Як відзначає О. О. Мельник, здійснення ритуалу сприяє оновленню сприйняття світу людиною, закріпленню тих змін, на які орієнтовано ритуал [23, с. 43]. У сфері правового життя, як видається таким є перехід від простого сприйняття до осмислення правових дій та інших соціальних явищ. Адже поведінка людини як розумної істоти є перетворенням абстрактних правил у конкретну ситуацію. Ритуал завдяки своїй усталеності, повторюваності та навіть певній ригідності дає людині впевненість у правильності здійснюваних дій (у цьому сенсі ритуал має схожі риси зі звичаєм).

Ритуал відіграє важливу роль в історії суспільства як традиційно створений метод соціального виховання індивідів, залучення їх до колективних норм життя. Розвиток правових норм, системи моральних уявлень, елементів раціональної поведінки особистості та наукової свідомості витісняє його на периферію громадського життя, головним чином у сферу церемоніальних форм офіційної поведінки та побутових відносин (громадську обрядовість, етикет, дипломатичний протокол тощо). У сучасній культурі ритуал набуває нового значення, отримує новий зміст і форму, змінюючись і прогресуючи разом з людиною, відповідаючи її нагальним потребам [23, с. 43-44].

Так, відбиттям стародавнього ритуалу є присяга, що з позицій загальнотеоретичної юриспруденції є юридичним фактом, який є ухваленням офіційної клятви (урочистої обіцянки) дотримуватися і виконувати права і обов'язки відповідно до обійнятої посади, визначальний момент зміни спеціального правового статусу суб'єктів і здійснюваний в особливому ритуальному порядку на основі спеціалізованих символічних дій [24, с. 6]. В українському праві присяга є обов'язковою умовою вступу на такі види публічної служби як державна служба, служба у міліції, служба цивільного захисту. Присягу приносять також особи, що становлять кадровий корпус юридичних установ правової системи України: судді, прокурори, адвокати. Порівняльний аналіз останніх показує доволі високу гомогенність їх змісту, який має загальносоціальні та спеціально-юридичні ознаки. Так, принцип верховенства права визначений як керівний для працівників прокуратури, суддів, адвокатів, але, щоправда, відсутній у присязі суддів Конституційного Суду України. Дотримання вимог Конституції містять тексти присяг прокурорів, суддів Конституційного Суду України, адвокатів. Морально-етичні вимоги присутні у всіх текстах.

Особливо відзначимо необхідність принесення присяги свідком та експертом у кримінальному провадженні, що є прямим відбиттям стародавніх судових ритуалів, відомих практично усім народам світу.

У вищевикладеному визначенні російської дослідниці присяга та клятва сприймаються як тотожні. На нашу думку, з позицій антропологічного осягнення правової міфології, вони розрізняються. Клятви є традицією дохристиянського часу (одна із заповідей Христа – «Не клянись!») і не випадково досі урочисту обіцянку лікаря називають іменем давньогрецького лікаря Гіппократа. В українському праві принесення клятви лікаря є юридичним обов'язком кожного випускника медичного вишу. У цій клятві нічого не говориться про застосування конкретних ліків або способів лікування. Її мета полягає в тому, щоб лікар-початківець усвідомив необхідність наслідування етичних норм практичної медицини та свої юридичні обов'язки.

Як було зазначено вище, у науковій літературі часто відбувається ототожнення понять, що мають широкий спектр застосування, зокрема таких, як «обряд», «звичай», «традиція» та «ритуал».

Так, найчастіше ритуал розглядається як вид обряду, форма символічної поведінки, що склалася історично. Під обрядом розуміють сукупність дій, установлених звичаєм або ритуалом, які втілюють у собі соціальні уявлення, норми та цінності. Під звичаєм розуміють традиційно сталі правила суспільної поведінки, обрядові дії.

Однак між ритуалом і обрядом існують певні відмінності. Обряд є сукупністю символічних стереотипних дій, які втілюють у собі ідеї, уявлення, норми й цінності та викликають певні колективні почуття. Ритуал є системою, що поєднує обряди для реалізації процесу регламентації суспільного світового устрою, виступає формою суворо встановленого порядку обрядових дій [23].

На думку А. І. Ковлера, соціальна значущість обряду є вищою, а психологічний та виховний вплив є сильнішим, ніж у ритуалі. Як приклад він наводить обряд ініціації, відомий багатьом народам, тобто переведення юнака чи дівчини з однієї вікової категорії в іншу. Зазвичай йому передє тривалий період важкої підготовки, важких фізичних і моральних випробувань (для порівняння: «курс молодого бійця» перед принесенням присяги в армії). Жорстокість самого обряду посвячення в чоловіки або жінки повинна була підкреслювати «смерть» людини в колишньому стані і «народження» у новій якості [7, с. 136-137].

Обряд у порівнянні зі звичаєм містить у собі естетичний компонент – він «обряджає», тобто декорує подію. В обряді, як відзначає російський філософ В. Д. Карандашов, відсутня мета досягти реального практичного результату. «Мета обряду – за допомогою символів і символічних дій виразити, передати, закріпити традиційні для будь-якого суспільства, класу, соціальної групи ідеї, ідеали, норми, цінності, зразки життєдіяльності, викликати в його учасників відповідні почуття, настрої, морально-психологічну атмосферу, що сприяє засвоєнню соціального досвіду, який передається за допомогою конкретного обряду» [25, с. 13].

На думку А. К. Байбуріна «ритуал і звичай – крайні точки на шкалі символічних форм поведінки. Якщо під ритуалізацією варто розуміти не належність до сфери сакрального, а такі характеристики поведінки, як стереотипність, наявність стандартів здійснення, регламентованість, обов'язковість (з відповідною градацією «неблагополуччя» у випадку їх невиконання), то вищим ступенем ритуалізації буде позначено обряди, від виконання яких залежить життя й благополуччя колективу, а нижчим – звичаї, що регламентували повсякденне життя (відступ від яких може позначитися на порушнику, але, як правило, не порушувати благополуччя усього колективу)» [26, с. 18]. До ритуалів вищого рівня дослідник відносить обряди календарного та життєвого циклів, до нижчого – щоденний розпорядок, зокрема, чергування праці та відпочинку, спільні трапези та молитви, регламентовані види домашньої праці, традиційні форми виховання тощо. Спостереження А. К. Байбуріна відносять до традиційної культури, але, на нашу

думку, і в сучасному суспільстві обрядово-ритуальна форма поведінки має місце і, більше того, вона проникає і в правову сферу життя. Як приклад, характерні риси обряду та ритуалу має таке правове явище як інавгурація президента.

Інавгурація веде свій початок, як наголошують сучасні дослідники, від стародавніх процедур посвячення на служіння та середньовічних процедур висвячення на царство [27]. Інавгурація Президента США включає урочисту присягу («Я урочисто обіцяю, що буду сумлінно виконувати обов'язки Президента Сполучених Штатів і повною мірою моїх сил буду підтримувати, охороняти і захищати Конституцію Сполучених Штатів»), урочистий парад та бал. Американський варіант інавгурації прийнятий рядом латиноамериканських країн, тоді як в європейських країнах такий ритуал є більш скромним і може не включати присяги. Український ритуал інавгурації Президента включає присягу, більш того, з певним містичним відтінком. Новообраний Президент України, поклавши праву руку на Конституцію України і, за бажанням, на Пересопницьке Євангеліє – священну і за змістом і за місцем в історії українського народу книгу – проголошує присягу українському народові, підписує її та передає підписаний текст Голові Конституційного суду України.

У цій статті наведено лише окремі прояви ірраціонального у правовій реальності сучасного світу, в тому числі й України. Вони переконливо доводять необхідність дистанціювання від суто позитивістського осмислення права як системи раціональних правил поведінки. Ірраціональні аспекти права є не менш, а в деяких випадках і більш впливовими, ніж раціональні.

У подальших дослідженнях варто звернути увагу на ірраціональні аспекти прав людини та громадянина у конституційному праві, правосуб'єктності у цивільному праві, на містику кримінально-правового впливу, зокрема, поняття кари та каяття, нарешті, звернути увагу на необхідність урахування ірраціональності у правовому вихованні тощо.

Бібліографічний список

1. Исаев И. А. Теневая сторона закона. Иррациональное в праве: монография / И. А. Исаев. – М. : Проспект, 2012. – 368 с.
2. Исаев И. А. Власть и закон в контексте иррационального / И. А. Исаев. – М. : Юрист, 2006. – 478 с.
3. Исаев И. А. *Politica hermetica*: скрытые аспекты власти. 2-е изд., перераб. и доп. / И. А. Исаев. – М. : Юрист, 2003. – 575 с.
4. Рулан Н. Юридическая антропология : учебник для вузов / Норбер Рулан ; пер. с фр. под общ. ред. А. И. Ковлера. – М. : Норма, 1999. – 301 с.

5. Бодрийяр Ж. Система вещей / Жан Бодрийяр ; пер. с фр. и сопровод. ст. С. Зенкин. – М. : Рудомино, 1999. – 222 с.
6. Кашанина Т. В. Происхождение государства и права: Современные трактовки и новые подходы. – государства и права : учеб. пособие / Т. В. Кашанина. – М. : Высшее образование, 2008. – 358 с. – (Основы наук).
7. Ковлер А. И. Антропология права : учебник для вузов / А. И. Ковлер. – М. : Норма, 2002. – 467 с.
8. Проскурин С. Г. Индоевропейские ритуалы и право. К вопросу о сетевом характере международного права / С. Г. Проскурин // Критика и семиотика. – 2009. – Вып. 13. – С. 102-111.
9. Гревцов Ю. И. Прямое действие Конституции? / Ю. И. Гревцов // Журнал российского права. – 1998. – № 6. – С. 94-99/
10. Василевич Г. А. Конституция как акт прямого действия и проблемы совершенствования законодательства/ Г. А. Василевич // Гуманітарна-еканамічний веснік. – 1998. – № 1. – С. 110-115.
11. Мишина Е. Миранда против штата Аризона: Революция суда Уоррена / Е. А. Мишина // Российская юстиция. – 1997. – № 2. – С. 50-53.
12. Голубева Л. А. Нетипичные ветви государственной власти в механизме современного государства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 23.00.02 – «Политические институты, процессы и технологии» / Голубева Л. А. – СПб., 2009. – 18 с.
13. Шишка О. Р. Право неіснуючого учасника цивільних правовідносин як правова фікція / О. Р. Шишка // Право та управління. – 2011. – № 1. – С. 489-511.
14. Шошин С. В. Некоторые мифы отечественного уголовного права. История развития и современность [Электронный ресурс] / С. В. Шошин // Уголовная юстиция: связь времен : материалы межд. науч. конф., СПб., 6-8 октября 2010. – [Режим доступа] : <http://www.iuaj.net/node/479>
15. Александров А. С. Состязательность и объективная истина / А. С. Александров // Библиотека криминалиста. – 2012. – № 3. – С. 142-157;
16. Поздняков М. Л. Правовые мифы и их значение [Электронный ресурс] / М. Л. Поздняков // ЭЖ-Юрист. – 2010. – № 39. – [Режим доступа] : <http://www.gazeta-yurist.ru/article.php?i=1552>
17. Кауфман М. А. Аналогия в уголовном праве: мифы и реальность / М. А. Кауфман // Российская юстиция. – 2005. – № 12. – С. 16.
18. Иванов Вяч. Вс. Славянская мифология / Вяч. Вс. Иванов, В. Н. Топоров // Мифы народов мира: энциклопедия. – М., 1980. – Т. 2. – С. 450-456.

19. Незнамов А. Некоторые аспекты развития права общественного интереса в России / А. Незнамов // Арбитражный и гражданский процесс. – 2009. – № 6. – С. 2-4.
20. Ростошинский Е. Н. Структура мифологического мировоззрения / Е. Н. Ростошинский // Смыслы мифа: мифология в истории и культуре : сб. в честь 90-летия проф. М. И. Шахновича. – Серия «Мыслители». – Вып. № 8. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургск. философ. общества, 2001.
21. Кант И. К вечному миру. 1795 // Кант И. Соч. в шести томах. – М. : Мысль, 1966. – Т. 6. – 1966. – С. 257-309.
22. Оборотов Ю. М. Зміна образу держави в умовах глобалізації / Ю. М. Оборотов // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – 2005. – Т. 4 – С. 19-25.
23. Мельник Е. А. Ритуал як феномен комунікативної культури / Е. А. Мельник // Гуманітарний часопис. – 2011. – № 3. – С. 42-51.
24. Русакова Н. Г. Присяга как общеправовой феномен : автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 – «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Н. Г. Русакова. – Н/Новгород, 2008. – 33 с.
25. Карандашов В. Д. Социальная коммуникация как фактор формирования ценностных ориентаций военнослужащих / В. Д. Карандашов. – СПб., 1993. – 229 с.
26. Байбурин А. К. Ритуал в традиционной культуре: структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов / А. К. Байбурин. – СПб. : Наука, 1993. – 240 с.
27. Польская С. А. Инаугурационная церемония французской короны как игра метафор и символов, IX-XIV вв. / С. А. Польская // Известия высших учебных заведений : Северо-Кавказский регион. – 2010. – № 5. – С. 106-111.

Статья посвящена анализу иррациональных аспектов современного права. Приводятся примеры мифологем в общественном правосознании, конституционном и отраслевом законодательстве, правовых процедурах. Сделан вывод о необходимости дистанцирования от чисто позитивистского осмысления права как системы рациональных правил поведения. Иррациональные аспекты права является не менее, а в некоторых случаях и более влиятельными, чем рациональные.

The article analyzes the irrational aspects of modern law. Examples of myths in social legal mentality, constitutional and sectoral legislation, legal procedures are revealed. The need to distance from a purely positivist understanding of law as a system of rational rules of conduct is concluded. Irrational aspects of the law are in some cases more powerful than rational.

Стаття надійшла до редколегії 23.11.2012